

ГІДНІСТЬ ОСОБИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

DIGNITY OF THE PERSON AS AN OBJECT OF CRIMINAL-LEGAL PROTECTION

Таволжанська Ю.С., к.ю.н.,
асистентка кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена визначенню гідності особи як об'єкта кримінально-правової охорони. Наведені дефініції зі словників з етики, філософії та психології. Проаналізовані визначення, запропоновані авторами енциклопедичних словників. Приділено увагу розумінню гідності у рішеннях Конституційного Суду України та Постанові Пленуму Верховного Суду України. Подано думки конституціоналістів та цивілістів щодо розкриття поняття гідності. Самостійним блоком розглянуто позиції криміналістів. Підкреслено, що гідність є основою концепції основоположних прав і свобод; базовим положенням із заборони жорстокого поводження; невидимою складовою економічних, соціальних, культурних прав людини. Зазначено, що гідність пов'язана із самоцінністю людини, тісно пов'язана з такими морально-психологічними категоріями, як совість, честь, відповідальність. Наголошено, що гідність є найвищою соціальною цінністю. Має джерельний характер по відношенню до прав і свобод. В об'єктивному розрізі свідчить на користь значущості людини для суспільства, а в суб'єктивному сприяє усвідомленню самоцінності. Не залежить від біологічних, соціальних, інших властивостей носія, тому сприяє утвердженню рівності всіх людей. Є первинною відносно закону, впливає на закон, але сама залишається поза законом чи вище за нього. Резюмовано, що кожне кримінальне правопорушення проти особи так чи інакше принижує гідність. Проте у науці кримінального права гідність, як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони, виокремлюється лише при віднаходженні спеціальних аргументів на користь цього. У той же час не виключено, що з огляду на практику ЄСПЛ, для якого гідність є стрижневою категорією у забороні поганого поводження і покарання, з часом можемо побачити зрушення у констатації гідності (як об'єкта кримінально-правової охорони) для ширшого кола випадків.

Ключові слова: природні права людини, гідність особи, кримінально-правова охорона.

The article is devoted to determining the dignity of a person as an object of criminal protection. Definitions from the dictionaries of ethics, philosophy and psychology are given. The definitions proposed by the authors of encyclopedic dictionaries are analyzed. Attention is paid to the understanding of dignity in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine. The opinions of constitutionalists and civilists regarding the disclosure of the concept of dignity are presented. The positions of criminologists are considered separately. It is emphasized that dignity is the basis of the concept of fundamental rights and freedoms; the basic provision on the prohibition of cruel treatment; an invisible component of economic, social, cultural human rights. It is noted that dignity is related to a person's self-worth, closely related to such moral and psychological categories as conscience, honor, responsibility. It is emphasized that dignity is the highest social value. It has a source character in relation to rights and freedoms. In the objective section, it testifies to the importance of a person for society, and in the subjective section, it contributes to the awareness of self-worth. It does not depend on the biological, social, or other properties of the carrier, therefore it contributes to the establishment of the equality of all people. It is primary in relation to the law, affects the law, but itself remains outside the law or above it. It is summarized that every criminal offense against a person degrades dignity in one way or another. However, in the science of criminal law, dignity, as an independent object of criminal law protection, is singled out only when special arguments in favor of it are found. At the same time, it is possible that in view of the practice of the ECtHR, for which dignity is a core category in the prohibition of ill-treatment and punishment, over time we may see a shift in establishing dignity (as an object of criminal protection) for a wider range of cases.

Key words: natural human rights, human dignity, criminal protection.

Стаття 28 Конституції України закріплює, що кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням.

Конституційний Суд України у рішенні від 24 квітня 2018 р. № 3-р/2018 наголосив, що право людини на повагу до її гідності є невід'ємним, невідчужуваним, непорушним та підлягає безумовному захисту з боку держави [16]. У рішенні від 22 травня 2018 р. № 5-р/2018 Конституційний Суд України підкреслив, що людську гідність слід тлумачити як право, гарантоване ст. 28 Основного Закону України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав [15].

Кримінально-правове забезпечення права, закріпленого у ст. 28 Конституції України, представлено низкою положень законодавства України про кримінальну відповідальність. Насамперед, йдеться про положення розділів II, III Особливої частини КК України. З огляду на те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, важливість гідності особи, як об'єкта кримінально-правової охорони, не викликає сумніву.

Проблема кримінально-правової охорони гідності особи завжди перебувала в полі зору криміналістів. У різні часи це питання вивчали О. Бандурка, Ю. Баулін,

В. Борисов, С. Бородін, В. Бортник, В. Голіна, М. Заславська, В. Козак, М. Коржанський, М. Хавронюк та інші. Незважаючи на широке вивчення цього питання у науці, воно дотепер не втратило своєї актуальності. Ураховуючи практику ЄСПЛ, наразі проблематика гідності набула ще більшої значущості. Метою цієї роботи є визначення гідності як об'єкта кримінально-правової охорони.

Гідність є морально-етичною категорією. У словниках з етики визначення гідності ґрунтуються на принципі рівності всіх людей [18, с. 84–85, 397–398]. Академічні словники акцентують увагу на тому, що гідність – це сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості; це усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку [19]. Вона характеризує самоповагу людини, її моральну рівноправність із іншими людьми [17, с. 59–60, 264]. Гідність позначає загальнообов'язкове визнання самоцінності людини, її здатності і доконечної потреби бути моральним суб'єктом [22, с. 119]. Гідність – це нереалізована, не розгорнута честь [21, с. 245–246]. З точки зору психології гідність є належним рівнем самооцінки і дійовим механізмом самоконтролю, що спирається на чітке розрізнення особою чогось припустимого і неприпустимого для неї [22, с. 119]. Вона відображає усвідомлення та переживання людиною власної цінності як особистості, насамперед, індивідуальної своєрідності і самотождності, вартісності світогляду, екзистенційної позиції [2]. Поняття гідності тісно пов'язане з такими морально-психологічними категоріями, як совість, честь, відповідальність [2].

Пленум Верховного Суду України у Постанові від 27.02.2009 року №1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» визначає, що гідність є визнанням цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності [13].

В. Малахов вбачає в гідності внутрішню самооцінку особистості, оцінку власних якостей, здібностей, світогляду, суспільного значення. На думку вченого, гідність – це зворотна сторона честі, думка людини про саму себе, усвідомлення власних моральних якостей, потреба людини у схваленні своїх вчинків самою собою [10, с. 186].

Д. Лупеник під гідністю розуміє соціально-ціннісну значущість людини та усвідомлення нею своєї значущості [9, с. 6]. А. Церковна вважає, що гідність – це найвища соціальна цінність, яка в об'єктивному розрізі свідчить на користь значущості людини для суспільства з позиції її моральних, духовних, фізичних властивостей (тобто це значущість індивіда як людини, без прив'язки до соціальної спільноти, групи або соціального становища); а в суб'єктивному – особистісної значущості для особи її моральних, духовних, фізичних якостей (незалежно від соціальної належності до тієї чи іншої соціальної групи чи становища в суспільстві), усвідомлення і почуття цієї значущості [24, с. 22]. Подібною є позиція Р. Стефанчука, який вбачає дві складові в понятті гідності – об'єктивну і суб'єктивну. Під об'єктивною вчений розуміє те, що моральна цінність та суспільна значимість обумовлена суспільними чи класовими відносинами, не залежить від окремої людини. Суб'єктивна ж складова гідності полягає в усвідомленні та почутті людиною своєї особистісної гідності [20, с. 231].

За переконанням П. Рабіновича, гідність людини пов'язана із самоцінністю. Цінність людини не залежить від біологічних чи соціальних властивостей її носія. Саме тому всі люди є рівними. Вчений називає гідність моральною рисою, яка відображає унікальну природу людини. З народження гідність кожного є рівною до гідності інших. Усвідомлення цього призводить людину до формування у неї почуття особистої гідності [14, с. 20].

М. Костенко пропонує визначити гідність як етичну категорію, що є об'єктивною, суспільно-моральною цінністю особистості, самооцінкою людини, осмисленою гордістю за себе, усвідомленням своєї відповідальності та значущості власних вчинків у суспільних відносинах [7, с. 22].

М. Гранат вказує, що гідність людини є первинною відносно закону. Вона впливає на закон, але сама залишається поза законом чи вище за нього. У цьому сенсі гідність людини – це абсолютна цінність за Конституцією [5].

Г. Бандзеладзе визначає гідність особи як суттєву ознаку і якість, що відрізняють людину від інших істот і, разом із цим, не просто відрізняють, а складають її почуття власної вишості, перевагу за визначеною шкалою цінностей і за визначеними критеріями прогресу [1, с. 11].

С. Яценко пише, що гідність людини є природною і невідчужуваною трансцендентною цінністю – «джерелом свободи та прав людини і громадянина в міжнародно-правових документах, конституціях держав світу, рішеннях конституційних судів (трибуналів) деяких країн, а також у кримінальному законодавстві багатьох держав»

[25]. Зауважимо, що гідність дійсно є основою концепції основоположних прав і свобод; базовим положенням із заборони жорстокого поводження; невидимою складовою економічних, соціальних, культурних прав людини.

Думку С. Яценка поділяє О. Гришук, яка підкреслює, що людська гідність має джерельний характер щодо прав і свобод [6, с. 20]. Гідність, започаткована як філософська ідея, знайшла свій розвиток у праві як принцип права (об'єктивне явище) та право людини (суб'єктивне явище) [6, с. 20].

Крім наведеного влучно видається позиція наступна позиція С. Яценка: «Людська гідність як єдність особистості разом з життям людини означає суть людини. Гідність є важлива безумовно бажана уваги особливість нашого існування та ціни, ранг нашої людської істотності. Вона вже а ргіогі також важлива як і життя, вона представляє людський масштаб буття. Людське існування та людська гідність нерозривно пов'язані. Обидва є невід'ємні, іманентні, важливі особливості людини» [25].

П. Кравченко зазначає: «Категорія гідності утверджує принципову цінність індивіда як людини взагалі, як представника людства, визначаючи моральний еталон його самооцінки. Утвердити, обстояти або втрати свою гідність особа здатна в проекції власного індивідуального «Я» на загальнолюдські потенції цінності й ідеали» [8].

Серед криміналістів знаходимо наступні точки зору щодо розуміння гідності. В. Бортник вказує, що гідність – це цінність окремого індивіда; сукупність його духовних і фізичних якостей, які відповідають потребам суспільства, тому розглядаються як цінність [4, с. 148]. Це невід'ємна цінність самої людини з моменту її народження, усвідомлення своїх кращих якостей і свого суспільного і правового стану [3, с. 10]. В. Підгорський пов'язує гідність із позитивною самооцінкою [12, с. 92]. М. Хавронюк зазначає, що гідність є сукупністю високих моральних, світоглядних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги, для усвідомлення власної суспільної цінності [11, с. 135]. О. Храмцов приходиться до висновку про те, що під гідністю як об'єктом кримінально-правової охорони слід розуміти лише ту частину моральної самооцінки особистості, яка найбільш повно співпадає із загальновищаними моральними нормами даного суспільства [23, с. 190].

Кожен має право на повагу до його гідності. Тому кожне кримінальне правопорушення проти особи так чи інакше принижує гідність. Проте у науці кримінального права, як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони, гідність виокремлюється не у всіх випадках. Зазвичай, вчені шукають спеціальні аргументи на користь цього (спрямованість умислу домашнього насильства, специфіка цілеспрямованого характеру катування, тощо). У той же час не виключаємо, що можуть з'явитися зрушення у цьому питанні, адже наука все більше орієнтується на практику ЄСПЛ, для якого гідність є стрижневою категорією у забороні поганого поводження і покарання.

Підводячи підсумок, зазначимо, що гідність є невід'ємним атрибутом існування суспільства. Найвищою соціальною цінністю. Тому забезпечення цієї цінності відбувається кримінально-правовими засобами. Гідність дозволяє визнавати цінність кожної людини, утверджувати рівність, сприяти усвідомленню власної значущості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандзеладзе Г. Д. О понятии человеческого достоинства. Тбилиси, 1979. 108 с.
2. Боришевський М., Яблонська Т. Гідність. *Енциклопедія Сучасної України: електронна версія* / за ред.: І. М. Дзюби, А. І. Жуковського, М. Г. Железняк. Київ, 2006. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=29481 (дата звернення: 30.09.2022).
3. Бортник В.А. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.юрид.наук : 12.00.08. Київ, 2004. 18 с.
4. Бортник В. А. Честь і гідність особи як об'єкт кримінально-правової охорони. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2000. № 4. С. 146–151.
5. Гранат М. Значення гідності людини у конституційному праві. *Український часопис конституційного права*. 2016. № 1. URL: <https://www.constjournal.com/pub/1-2016/znachennia-hidnosti-liudyny-konstytutsiinomu-pravi/> (дата звернення: 30.09.2022).

6. Гришук О. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. № 9. С. 14–28.
7. Костенко М. Людська гідність як філософська проблема. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. № 21. С. 21–25.
8. Кравченко П.А. Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття. *Філософські обрії*. 2003. № 9. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1984/1/KRAVCH.pdf> (дата звернення: 30.09.2022).
9. Луспенник Д.Д. Судочинство у справах про захист честі, гідності та ділової репутації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2003. 17 с.
10. Малахов В. Честь і гідність. *Етика : курс лекцій / за ред. В. Малахова*. Київ, 1996. С. 182–188.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Вид. 4-те, переробл. і допов. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ, 2007. 1184 с.
12. Підгорський В. Поняття честі та гідності особи. *Вісник прокуратури*. 2009. № 10. С. 88–94.
13. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1. *Офіційний вебпортал парламенту України* : веб-сайт. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 (дата звернення: 30.09.2022).
14. Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків, 1997. 64 с.
15. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII. *Офіційний вебпортал парламенту України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#top> (дата звернення: 30.09.2022).
16. Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховного Ряди України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України. *Офіційний вебпортал парламенту України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18#top> (дата звернення: 30.09.2022).
17. Савельев В. П. Етика : Короткий навчальний словник : терміни, поняття, персоналії. Львів, 2006. 279 с.
18. Словарь по этике / под ред. А.А. Гусейнова, И. С. Кона. Харьков, 1989. 447 с.
19. Словник української мови. *Академічний тлумачний словник* : веб-сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/ghidnistj> (дата звернення: 30.09.2022).
20. Стефанчук Р.О. До питання про поняття та зміст права на гідність та честь. *Правова держава*. 2004. Вип. 15. С. 229–239.
21. Хамитов Н., Крылова С., Минеева С. Этика и эстетика : Словарь ключевых терминов. Киев, 2009. 336 с.
22. Філософський енциклопедичний словник : Довідкове видання / за ред. В.І. Шинкарука. Київ: Абрис, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ, 2002. 744 с.
23. Храпцов О. М. Честь та гідність як об'єкт кримінально-правової охорони. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 25. С. 186–191.
24. Церковна А. О. Гідність і честь у цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2003. 23 с.
25. Яценко С. Гідність людини має захищатися належно. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 2. URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-3-2013/item/110-hidnist-liudynu-maie-zakhyshchatysia-nalezhno-yatsenko-s-s> (дата звернення: 30.09.2022).